

mirko kovač: postmodernizam i proza

daniela mareš

Pojam postmodernizma sve češće se koristi kao opšti naziv za umetnost druge polovine XX veka. Potezao je od teoretičara iz zapadnih zemalja, jer tamo se prvo uvek i javio da označi nova gibanja u kulturi i umetnosti. Ovaj pojam još uvek ima neizvesnu sudbinu. Neki ga teoretičari prihvataju i propagiraju, drugi ga osporavaju i negiraju, a problem, zapravo, leži u njegovoj nedefinisanosti. Postavlja se pitanje da li je to pravac, stil, tendencija, razdoblje, stanje ili nešto samo po sebi razumljivo što i ne podleže određivanju. Mnogobrojna shvatanja, mišljenja i tumačenja bezuslovno svedoče da je reč o kompleksnoj pojavi koja se i ne može sagledati samo s jednog aspekta.

Termin su prvi upotrebili američki književni kritičari Irvin Houv i Hari Levin još pedesetih godina ovog veka. Kritičari Lesli Fidler i Ihab Hasan prihvatali su naziv, iako su zastupali međusobno divergentna stanovišta o postmodernoj literaturi. Iako potezao u nauci o književnosti, naziv se brzo rasprostranio na arhitekturu, balet, pozorište, slikarstvo, film i muziku. Danas se čak najčešće vezuje za oblast likovnih umetnosti i vizuelnog stvaralaštva. Naziv postmodernizam ne samo da je široj sferi svoje upotrebe nego i geografske granice, jer sedamdesetih godina s američkog tla dospeva u Evropu. U Francuskoj su ga prihvatali Julija Kristeva i Žan-Franso Liotar a u Nemačkoj Jirgen Habermas.

Sama reč »postmodernizam« nedvosmisleno ukazuje na vezu s pojmom »modernizam«. Prefiks »post-« znači posle, docnije, zatim. Dakle, postmodernizam je nešto što dolazi posle modernizma koji je bio vladajući pokret u umetnosti prve polovine XX veka, ali ga nije smenio, već oni danas paralelno egzistiraju. Delikatan je njihov međusobni odnos. Rasprava se često svodi na ili/ili dihotomiju. Ili se kaže da se postmodernizam nadovezuje na modernizam, ili se tvrdi da postoji radikalni raskid, prekid s modernizmom. Ovakva isključivost ne vodi rešavanju tog problema, jer rekli smo da ovaj pojam ne dozvoljava jednostranost, jednoznačnost i monoaspektnost sagledavanja.

Postmodernizam ili postmoderna (terminološka diferencijacija se sastoji u tome da li je naglasak na tendenciji ili razdoblju) je kompleksna pojava u razvoju, sa specifičnostima u pogledu vremena i prostora. Tako u kulturi i umetnosti SAD postmodernizam ima drugaciju tok i odlike nego u zemljama Zapadne Evrope, odnosno zemljama Istočne Evrope. Otuda su i razumljive razlike u prilazima teoretičara. Andreas Hajsen u svojoj raspravi »Tokovi postmoderne« sistematski i dosledno razlaže tezu po kojoj je američka postmoderna pravac sui generis¹, koji se u svojoj ranoj fazi odlukovao sledećim karakteristikama:

Prvo, snažnim osećanjem za budućnost i nove granice, za raskid i diskontinuitet, za krizu i generacijski sukob;

Drugo, ikonoklastičkim napadom na »institucionalnu umetnost«; Treće, tehnološkim »optimizmom, oduševljenjem« »zahuktalom tehnologijom«;

Cetvrtu, nekritičnim pokušajem da se valorizuje popularna kultura, kao izazov kanonu visoke umetnosti, moderne i tradicionalne.

Hajsen rani američki postmodernizam svodi pod pojam avangardnog.

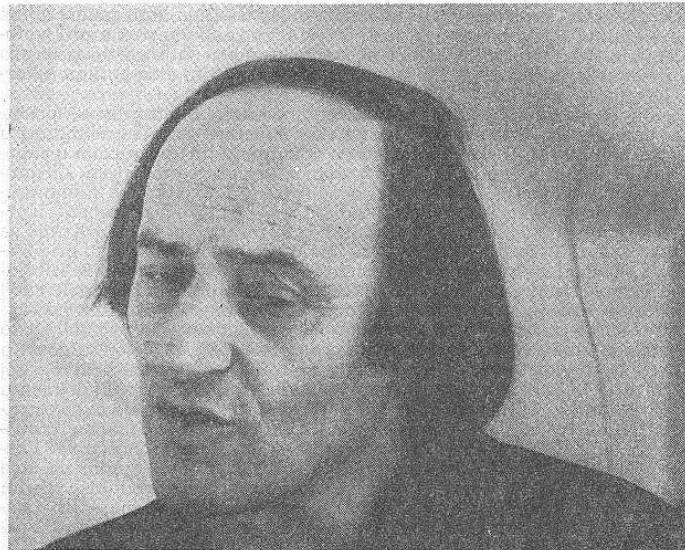
Za francuskog teoretičara Liotara postmodernizam je nastavak avangarde, on je ostao elitički kao i modernizam. Otuda on postmodernizam shvata kao jednu fazu koja se ponavlja unutar samog modernog.

Liotarovo mišljenje se direktno suprotstavlja stavu Džefrija Hartmana po kome je postmodernizam konzervativan i postavci nemačkog teoretičara Habermasa koji je postmodernizam dovodio u vezu s neokonzervativizmom.

Broj teoretičara i kritičara koji su se bavili ovim problemom je teško saglediv — pored navedenih vredi napomenuti još Ihaba Hasana, Juliju Kristevu, Fredriku Džejmsonu, Žaku Deriku, Peteru Birgeru, a kod nas Viktoru Žmegaču, Milivoju Solaru, Predragu Palavestru — te s punim pravom možemo prihvati metaforu Sonje Bašić koja kaže da je definisanje postmodernizma danas »prava kula babilonska«.²

Postmodernizam u književnosti svojevremeno je američki pisac Džon Bart nazvao »književnošću iscrpljenost«. Iako paradoksalno zvuči, »iscrpljenost« je shvaćena kao nov modernistički princip koji je doveo do novog stanja u književnosti — postmodernog stanja. Ovo stanje karakteriše utisak pisaca da je u literaturi već sve napisano, te oni počnu da opisuju svet uz izraženo osećanje da je on već opisan, odnosno da dopisuju fusnote na postojeće tele književnosti. Postmodernizam na književnu scenu stupa u vreme kada su tri osnovna impulsa modernizma dospela u krizu. To su kritičari, magijski i utopijski impuls. Kritički impuls upućiva je umetnost ka spoznajno-analitičkom shvatjanju društvenih pojava; magijski je naglašavao jaz između umetnosti i drugih oblika ljudske delatnosti; utopijski je vodio umetnost ka isticanju anticipativne maštice koja delu daje kompenzaciju i agitacijsku ulogu.

Postmodernizam nudi nove estetske kreacije — pokušavanje da se kombinacijom različitih, već oprobanih postupaka postigne nov učinak i nastojanje da se ponavljanje nekog već poznatog idioma spoji s načelom isticanja stvaralačke ličnosti — tudi govor iskazuje se ličnim

glasom, koji stvara ironijski, a u ekstremnim slučajevima i parodički odmak. Jedna od glavnih odlika postmodernizma je upravo parodičnost.

Poetiku postmodernizma teško je konstituisati. Najjače uporište i saglasnost teoretičari nalaze u tumačenju književnosti kao citata. Književni tekst sve više se shvata kao iskaz o nekom drugom tekstu, kao iskaz posredstvom drugog teksta ili kao iskaz o sistemu kojem pripada i sam tekst (znači, tekst govori o sebi). Stoga savremena nauka o književnosti sve češće barata pojmovima »intertextualnost« i »metatextualnost«.

Savremeni tumači književnosti sve češće naglašavaju da literatura poprima vid svojevrsne igre. U njoj se stalno pomicu i brišu granice između fikcije i stvarnosti. Roman nije više iskaz o stvarnosti, nego iskaz o iskazima. On postaje »knjiga o knjizi«, on ne »oponaša« život, već reprodukuje sam sebe. Roman kao metanarativno delo odbacuje iluziju pa se stice utisak da pisac razotkriva sebe, »stavlja karte na stol, pozivačući čitaoca da i on sa svoga gledišta prosudi situaciju«.³ Postmoderni roman je i poetološki roman, jer govoreći o književnosti pisac istovremeno otkriva i sopstvenu poetiku.

Već je napomenut karakterističan odnos postmodernističkog pisača prema čitaocu. On ne piše da bi čitaocu otkrio nešto novo, on se na prostu odriče čitaoca, ali mu ostavlja mogućnost da se on (čitalac), ukoliko to želi, postavi prema delu kao njegov tvorac.

Govoreći u jednom intervjuu o postmodernističkoj prozi David Albahari za primer postmodernističkog pisača uzima Vladimira Nabokova obrazlažući svoje mišljenje rečima: »...svako njegovo delo je mikrija, svako je komentar na postojeće opise sveta, svako je isto tako komentar vlastite poetike, svako nastaje sa visokom svesću o jeziku i čaroliji pripovedanja, svako se može čitati na proizvoljan broj načina, a svaki od tih načina imaće svoj smisao i svoje opravdanje.«⁴

Ne bi bilo preterano reći da se navedene odrednice o delu V. Nabokova mogu bez ustezanja i zadrške primeniti i na prozu Mirka Kovača. Ovaj rad bavice se dokazom ovakve teze.

Mirko Kovač (1938) pripada jednom od najdarovitijih naraštaja u našoj posleratnoj prozi. U svom književnom razvitku Kovač je iz dela u delo ostvarivao po jedan viši kvalitet i dokazivao sazrevanje i siguran pripovedački rast. Početkom šezdesetih pojavio se na književnoj sceni s pripovetkama u omladinskim i studentskim listovima, i odmah skrenuo pažnju kritike i čitalaca. Osim pripovedaka Kovač piše romane, publistiku, scenarija za filmove, TV i pozorišne drame.

Do sada je objavio sledeće knjige: romane »Gubilište« (1962), »Moja sestra Elida« (1965) — nagrada »Mladost«, »Životopis Malvine Trifković« (1971, dopunjeno izdanje 1977), zbirku novela »Rane Luke Meštrevića« (1976) — nagrada »Milovan Glisić«, dodeljena i oduzeta, opet romane »Ruganje s dušom« (1976) i »Vrata od utroba« (1978) za koji je dobio NIN-ovu nagradu za roman godine, prozu »Uvod u drugi život« (1983), publističku prozu »Evropska trulež« (1986) — NIN-ova nagrada »Dimitrije Tučović« i zbirku novela »Nebeski zaručnici« (1987).

Napisao je scenarija za sledeće filmove: »Mali vojnici«, »Lisice«, »Muke po Mati«, »Okupacija u 26 slika«, »Duvanski znak«, »Pad Italije« i »Večernja zvona«.

Iako se mnogi kritičari slažu u mišljenju da se Kovač iz knjige u knjigu menja, da je uvek u traganju za novim izrazom, stilom, formom, njegova dela imaju zaštitni žig autora, ona su prepoznatljiva, sadrže jedničke ideje, teme, odišu sličnom atmosferom. Tema koja se provlači kroz sva njegova dela je metafizika zla, ona deluje kao lajt-motiv, a očito je posledica pišeće fasciniranosti »teologijom podzemlja«. Takođe stalno prisutne su i teme smrti, truleži i raspada. Kovač nudi pesimističku sliku sveta.

Vec posle prvog romana — poetskog romana »Gubilište« imao je neprilike u javnosti zbog navodnog iskrivljavanja stvarnosti. Mračnom vizijom života prožeta je i »Moja sestra Elida«. Kritičar Predrag Palavestra smatra da bi ovaj roman mogao da posluži kao »primer psihološkog naturalizma«.⁵ O njegovoj sledećoj knjizi, novelama »Rane Luke Meštrevića« isti kritičar kaže: »To je moderni psihološki naturalizam, zasićen poetskom simbolikom, hermetičnim metaforama i alegoričnim vizionarstvom.«⁶ U »Ruganju s dušom« kao psihološki dekor zla javlja se Da-

vo. Kovač ovde stvara grotesknu sliku sveta u kojem ljudi saobraćaju s demonima a žene borave u vlasti Đavola. I u kratkom romanu »Životopis Malvine Trifković«, neobične arhitektonike, naturalističko jezgro predstavlja povest o grehu, ali je obogaćeno nekim elementima pikarskog romana.

Za Kovačevu prozu vezan je fenomen dokumentarnosti – postupak unošenja raznih vrsta podataka i činjenica koje se asimiluju u umetnički tekst. Ti stvarni ili fiktivni dokumenti imaju funkciju u sugerišanju iluzije „istinitosti“ i verodostojnosti prikazivanog sveta. »Životopis« kao polimorfna i hibridna prozna forma upravo obiluje kontaminiranim paraliterarnim vrstama kao što su – epistola, testament, ispred, pravni i medicinski izveštaji, itd. U »Vratima od utrobe« Kovač se takođe služi ovim postupkom – tu imamo rodoslov koji koristi pripovedač, »Kalentare« Stjepana K. i pisma fra Inocencija Stjepanu K. Hibridna proza »Uvod u drugi život« pokušaj je autora da u jednom delu spoji i literaturu, i život, i dokument, i poetiku. Dokumentarističkim postupkom autor postiže efekat gubljenja granice između fikcije i zbilje, što smo već istakli kao odliku postmodernističkih dela. Svojevrsnu poetiku ovog postupka Kovač je izneo u poemu-traktatu »Poslanica evropskoj truleži«. On kaže: »Pravo je bogatstvo jedan jedini tačan podatak (njemu ćeš dodati svoj izmišljeni tako da ćeš i on postati tačan), onda će se ostvariti fenomen sjedinjenja, oba će podatka biti istovremeno i tačna i izmišljena...«⁸ Zatim savetuje: »Dokumentuj sve (ne samo tačnošću već i celom skalom različitošću). Sve ono što izmišljai i tebi samom postaće stvarno (ako to potkrepiš podatkom i svoje opažanje produbiš).⁹ Ovim postupkom omogućava se preplitanje dve narativne ravni – pripovedačke i hroničarske i otuda se stvara kompleksnija slika stvarnosti i usložnjava estetski doživljaj.

Mlađi književni kritičar Milivoj Srebro ispravno primećuje do kakvih posledica dovodi dokumentaristički postupak u organizovanju romaneske strukture, kompozicije i sjeća. »Kolaziranje i montaža u organizovanju fabulativnih fragmenata u sjećajnoj mozaik služe piscu da »otvori« romanesku strukturu i da olabavi »kompoziciju«.¹⁰

Iako se ova primedba može odnositi i na roman »Vrata od utrobe« kritičari se medusobno slažu u proceni da ovaj roman u odnosu na ranije Kovačeve romane posjeduje celovitiju narativnu strukturu, da ima jednu fabularnu nit koja je odvojiva od sporednih fabularnih tokova. Mada organizованo kao roman-mozaik, sastavljen iz različitih formalnih umetaka i sadržajnih digresija, delo ima izvesnu sintetičnost.

Jedan od elemenata koji održava celovitost dela je faktor pripovedača. Kovač ovde spaša hroničara i pripovedača u jedan lik i udvostručava njegovu funkciju: hroničar teži objektivnom, faktofografskom prikazu događaja na odredenom istorijsko-hronološkom planu, a pripovedač narušava temporalno ustrojstvo fabule i kombinuje debove prema zakonima umetničkog postupka. Pripovedač u ovom romanu ima poseban položaj, on nije samo svedok već i sačesnik, lice iz romana. On sebi daje pravo tumačenja i ocene svih postupaka i zbijanja, on ima lični, subjektivni ugao gledanja na događaj. Subjektivnost otvara vrata emotivno-lirske kaviranju. Dobar »alibi« za ovakvu vrstu pripovedanja Kovač ima u »Uvodu književnika« gde nam saopštava da »ova knjiga i nije roman, nije pripovest, već samo uspomena«.¹¹

»Vrata od utrobe« nije lako žanrovski definisati; aproksimativno delo bi se moglo odrediti kao roman-hronika, ali ni roman ni hronika kao žanrovski modeli nisu ostvareni u potpunosti. Hroničarski elementi vezani su za tog implicitnog naratora – isprekidano pripovedanje obuhvata nekih desetak dramatičnih godina porodične istorije (1938–1949), gde je sam pripovedač središnja tačka zbijanja. Zanimljiv je pripovedačev stav prema sebi kao junaku dela – on o sebi govoriti u trećem licu, kao o bilo kojoj drugoj osobi, učesniku zbijanja. Kovač se ovde nesumnjivo igra sa citacem, ostavljajući ga zbumjenog i u dilemi kako da shvatiti naratora i da li da ga identificuje sa autorom. Jer, Kovač pripovedaču prvo pozajmljuje svoj datum rođenja (26. XII. 1938), zatim inicijale (M. K.) kao i niz autobiografskih crta. Ovim postupkom delo po-prima onu književnu čaroliju karakterističnu za postmodernistički iskaz. Ipak, pisac sam razobližava ovu opsežnu uvodnim komentarom kojim ukazuje na zamku: »Molim čitaoca da mi uvaži onu već ustaljenu zagradu da je svaka sličnost s postojećim licima slučajna, te da mi sklonost prema raspadljivom životu uzme dobronomerno. Isto, objavljujem da sam ovom knjigom želeo da se ispitam i lišim napasti i svega ranjavog na sebi pa se uždam da će čitalac istinitost događaja i tačne podatke primiti kao zamku za duševnu verodostojnost!«¹²

Spominjanjem ovog autorskog komentara i »Uvoda književnika« već smo načeli razmatranje strukture dela. Roman je komponovan u trinaest poglavljia, u obliku mozaika. Pripovedanje nije strogo hronološki organizованo, često je prekidano, retardirano ili bogaceno digresijama i unkomponovanim dokumentima.

Uslovno, kao glavni fabulativni tok možemo uzeti sudbinu pripovedačevih roditelja Rose i Stjepana K. Njihovim poreklom, porodičnim i životnim prilikama narator se bavi u prvom poglavljiju služeći se arhivskim knjigama i drugim rodoslovnim dokumentima. Rosi i Stjepanu K. narator posvećuje i sledeća poglavљa – drugo, osmo, jedanaesto, dvanaesto i trinaesto. To, naravno, ne znači da su oni na ostalim stranicama ove knjige zaboravljeni, naprotiv, indirektno oni su sve vreme prisutni ili se spominju u odnosima sa drugim, sporednim junacima.

Otvorena struktura romana omogućila je Kovaču da proširi portoricnu zbijanje i unesi veći broj likova. Pri tome je imao panoramski pristup, jer sve ličnosti objedinjuje mesto zbijanja – mali grad L. u Hercegovini. Razvijeniji okvir hronotopa doprineo je većoj životnosti opisanih likova. Pojedinim od ovih likova posvećena su čitava poglavljia. O sudbini Dimitrija V. komunisti, prvorborci i predstavniku nove vlasti i njegovom bratu Milutinu narator pripoveda u tečem poglavljiju, o trgovackom pomoćniku u dučanu Stjepana K. Đurici Mrkaiću u šestom, o Stjepanovom bratu Tomislavu K., avanturisti, »ženskaru i rodoslovnite lju« u desetom poglavljiju a o Paolu Menze u sedmom. Četvrtog poglavlje predstavljaju pisma fra Inocencija svom prijatelju Stjepanu, a »Kalentari« glavnog junaka ispunjavaju deveto.

Zlo i raspad su teme-okošnice ovog dela. Međutim, ličnosti u »Vratima od utrobe« suprotnstavljaju se zlu, naspram njega traže i nalaže uporište u životu, u makar pogrešnom idealu ili zabludi. Lik Stjepana K. izgrađen je gotovo svedački, u njemu se nikad ne gase plamičci vere u snagu dobra. Stjepan K. je antipod ostalim likovima iz Kovačeve proze ogreznim u grehu ili u vlasti zlih sila. On je etički korektiv života ostvarenog u romanu. Njegovi zapisi na kalendарима, kao unutrašnja hronika u hronici, imaju sve odlike intimnog dnevnika u kome je zapisana mudra pouka o životu.

U liku Stjepana K. naziremo konture biblijske simbolike. Za moto romana pisac je uzeo citat iz knjige o Jovu: »Što mi nije zatvorila vrata od utrobe i nije sakralna muka od mojih očiju«. U citatu nalazimo i sintagmu koja predstavlja naslov romana a može da simbolise arhetip majke, odnosno rađanja. Neumitno se nameće i paralela između likova Stjepana K. i Jova, obojice pravednika koji posredstvom neke više sile postaju gubitnici i pačenici. Na taj način je tragično osećanje junaka našlo sebe relevantan izraz u parafrazi biblijskog stila. Kovačev odnos prema Bibliji je specifičan, u njegovoj prozi nalazimo puno biblijskih citata i aluzija na odgovarajuće biblijske motive. Tako se i završavaju »Vrata od utrobe« – pripovedač nabrja poslove koje treba posvršavati i to njegovo pripovedanje neodoljivo podseća na Stjepanove »Kalentare«, a onda zaključuje: »... a povr svega nadati se u jedanaesti član simvola vere: »čekam uskrsnuće mrtvih«, to će se obistiniti kada bude kraj vidljivom svetu. Eto šta valja činiti za opstanak!«¹³

Kritika je često Kovačevu pripovarala zbog neke eventualne mistifikacije stvarnosti i religiozne egzaltiranosti. Međutim, pretpostavka da je biblijska intonacija pre svega u funkciji obrednog, dakle, kulta i mitopoetizacije potpuno opravdava pomenuti pišečev postupak.

Naredna Kovačeva knjiga »Uvod u drugi život« izgleda da je još zahvalnija podloga za traganje za postmodernističkim rezultatima u njegovoj prozi. »Uvod« je delo koje se otima žanrovskom određenju. Može da se čita kao dokument, kao poetički spis i kao literatura. Hibridna forma ovog dela povači i njegovu svojevrsnu strukturu – građena je mozaičkom tehnikom, kao da je spajano iz mnoštva razbijenih staklića ili, kako kaže pisac, »papirića«. Delovi mozaika se, međutim, ne spajaju u jednu celovitu formu već ostaju rastočeni, u fragmentima, ne ostarujući homogeno narativno tkivo. Zato je ova knjiga i neka vrsta parodičnog spora sa romanom. Parodičnost smo označili kao karakteristiku postmodernog.

Na početku knjige Mirko Kovač stavlja vrlo važan zapis, obrazloženje kako je knjiga nastala: »U kafani ili čekaonicu, u gradskoj vrevi, na autobusku, u avionu, na palubu trajekta, naveče u sobi, smisljavam sam i nizao besmislice, katkad igrajiše ili literarne zametke, sklapao portrete, izdvajao neobične susrete da ne propadnu, i sve to zapisivao i slagao odvojeno, ne značaju mu namenu, ali uvek s užitkom. Ponekad su to bile i pripreve za nešto što će tek doći, istrgnute misli nakon čitanja ili duge šetnje, na izgled odbaćene rečenice, odblesci nekog nejasnog stanja, po-sprdnji i rugajući pasusi, erotične dosetke, neka lična čudesna – sve u svemu, to je narastalo u knjigu, u onu vrstu knjige koja pomaže u razaranju predstave o andeoskom liku tvorca, a istovremeno održava čaroliju igre i zabave i daje snimku duševnih stanja, neki biografski privid ili fantastičnu ispoved. Književnost nastaje i na papirićima, stoga ih sačuvaj da ne odlete, a ona spretna, naknadna ruka osiguraće im formu u kojoj će istrajati i za koju su se sami borili.«¹⁴

Junak-pripovedač sada je ognut pišečevom kabanicom. Autor mu je pozajmio i svoje ime. Jedna od njegovih namera je da razori »predstavu o andeoskom liku tvorca«. Da li je to razaranje slike o moralnoj čistoti tvorca ili nešto drugo? Kritičar Miroljub Joković smatra da se »ovaj sud može valjano razumeti u sklopu poetičke karte i logike«.¹⁵ Mirko Kovač prihvata novu igru: umesto da prekopava po tudim životima i dogadanjima, on pretura po sopstvenom. On nije ogrezao u grehu kao neki njegovi junaci, da bi time razorio andeosku sliku. Joković zaključuje: »Izgleda mi da Mirko Kovač po prvi put u savremenoj srpskoj književnosti ispisuje knjigu koja razara arhetipsku (baš tako) perspektivu autora u odnosu na tematiku knjige. Otkuda pravo pisanu da pretura po činjenicama tudiž života, a svoj da ne dodiruje?... Iznoseci ono što se nejmu dešava u svakodnevici u formi različitih struktura i veza Kovač je, na opšte zadovoljstvo, stvorio nešto što je nalik na enciklopediju priznih mogućnosti i obrazaca.«¹⁶

Zanimljivu i sistematičnu analizu strukture dela dao je kritičar Jovan Delić. Poslužimo se njome da bi što ilustrativnije dokazali tematsku, žanrovsku i strukturnu raznovrsnost i razudenost dela. Knjiga je, dakle, sastavljena iz mnoštva raznorodnih »papirića« koji su po svojim prirodi ambivalentni – mogli bi stajati samostalno i predstavljati zasebne umetničke vrednosti a takođe funkcionišu kao deo kompleksnije celine.

Pomenuti kritičar ovako razvrstava Kovačeve »papiriće«: a) poetski tekstovi u stihu, b) poetski tekstovi u prozi, c) dnevničke zabeleške, d) eseistički zapisi u kojima se, najčešće, izlažu književni pogledi, e) »kratke priče«, svedene na svega nekoliko redaka, s poenton ili humorističkim obrotom, f) noveli s tendencijom ulančavanja u cikluse, g) skice za roman.¹⁷ Iako posao kritičara nije da se bavi futurologijom, da nagada i prognozira, već da opisuje, konstataje i vrednuje, Jovan Delić se svesno upušta u nezahvalnu avanturu predviđanja i izjavljuje: »... smatram naime, da se Kovačevi tekstovi iz ove knjige mogu prelivati, sasvim nesmetano, u njegove buduće knjige. »Uvod u drugi život«, štaviše, donosi mogućnost za nekoliko novih Kovačevih knjiga: knjigu lirike, za koju je malo vjerovatno da će je Kovač sklopiti, knjigu novelu, koja se već iz »Uvoda...« iščitava, i »porodični roman«, kome Kovač teško da može odoljeti; moguće je, takođe, da se neki od ovih tekstova pojavi u nekoj novoj »Poslanici evropskoj truleži«, u tekstu poetičkog karaktera. Tekstovi iz »Uvoda...«, dakle, mogli bi sasvim prirodno funkcionišati u sasvim različitim knjigama umjetničke proze.«¹⁸

Iz današnje perspektive, tj. pet godina kasnije, možemo zaključiti koliko je Delić bio, odnosno nije bio u pravu. Jer, Kovač ni jednu nared-

nu knjigu nije direktno izveo iz »Uvoda...« poštujući svoje imanentno načelo većitog traganja za novinama i promenama. Doduše, i »Evropska trulež« i »Nebeski zaručnici« imaju svoje začetke i anticipaciju u navedenom delu. U svakom slučaju, ovo mišljenje je zanimljivo jer skreće pažnju na postmodernističku konцепцију ovog dela, s posebnim tipom koherencije sastavnih delova, koje može da se pretiče u drugu i drugaćiju književnost. I sam Kovač na jednom mestu kaže da se knjige udavaaju i da jedna »može nastati podsticajem druge«. To je potpuno postmodernističko shvatjanje književnosti koja treba da se obnavlja iz sebe same, koja se vraća sebi da bi tu pronašla i obelodanila neki novitet.

Međutim, »Uvod...« nije samo anticipacija budućih Kovačevih knjiga već i svojevrsni komentar i objašnjenje nekih prošlih. Tako u njemu otkrivamo genezu »Životopisa Malvine Trifković« i pripovetke »Akim Kukin, žandarm« (iz knjige »Rane Luke Meštrovića«), što je sasvim razumljivo, jer delo predstavlja izvore iz beležaka navodno vodenih u vreme od 1969. do 1974. godine.

»Uvod u drugi život« je književno delo koje traži da se rastvor, rastumači iz sebe sama, na osnovu poetičkih načela koja su u njemu eksplicitno izložena. U njemu se, takođe, nalazi ključ za otvaranje tajne Kovačevog stvaralačkog postupka. Pisac i njegov književni postupak su obesvećeni – stvaralački čin je razglobljen, razotkriva se, ogoljava. Evo kako Kovač demonstrira operaciju ulaska lika u delo: »Gospoda Marija Pavle ulazi u moj rukopis onim svojim laganim gibanjem bokova, u bundi od nerca, sva putena, na pragu četrdesetih erotski jaka – ulazi, dake, u pripovest već onoga časa kad je zastala pred izlogom staretinice u Jurišićevu...«¹⁹

No pisac ne samo da pokazuje svoju poetiku već govori i raspravlja o njoj u pojedinim fragmentima. Najviše poetičkih misli skupljenih na jednom mestu nalazimo u odeljku pod naslovom »Razgovori u Beogradu« koji je organizovan kao zamisljeni dijalog s mladim kolegom, književnikom. Ovi fragmenti kao da su dopuna ranijih poetičkih tekstova »Poslanice evropskoj truleži«, »pokušaju samoispitivanja« i poetičkih delova zabačenih po knjigama, zapisima, intervjuima.

Savremeni kritičari većinom naglašavaju poetološko pripovedanje i svojevrsnu književnu igru kao odrednice postmodernističke proze. Kovač kao da je ova elementa imao u vidu. A takođe je, mada se to kosi sa prirodnom dnevnikom, imao u vidu i publiku koju je sistematično zavodio na »mnoge puteve«, od kojih ni jedan nije mogao biti tačan, pravi, koristeći se načelom ironične antiteze. On je s publikom igrao igru zavodenja, stalno je mislio na čitaoca-protivnika, polemiso s potencijalnim »tumačima«. U tom smislu je, kako kaže kritičarka Snežana Brajović u svom prikazu ovog dela, ovo »knjiga-gest«.²⁰

Možemo s pravom i bez zazora zaključiti da »Uvod u drugi život« u sebi sažima mnoge ključne odlike postmodernističkog teksta – tu su, da rezimiramo, poetološki elementi, carolija igre s čitaocem, višezačnost, parodičnost, ironijska antiteza, metanarativnost, gubljenje granice između fikcije i stvarnosti, pretakanje iz dela u delo, žanrovska nedefinisanost i izdiferenciranost dela i njegovih delova, svest o jezičkoj masici kao i metafizička vizura poimanja sveta.

U svojoj poslednjoj knjizi, zbirici novela »Nebeski zaručnici«, Mirko Kovač nastavlja da koristi izvesne proverene literarne postupke iz predašnje knjige. I dalje insistira na iluziji autobiografskog obradujući u noveli neki zagonetan momenat i neobjašnjivi isečak iz sopstvenog života. Ideja za »Nebeske zaručnike« sazrevala je na istomomnovini noveli iz »Uvoda...«, gde se Kovač posvetio ponovo jednoj od svojih opsessivnih tema – nevidljivim metafizičkim silama koje se upliću u čovekov život spajajući i ukrštajući sudbine.

Iako se vratilo staroj temi Kovač je obraduje na nov način. Kritičari su jednoglasni kada ovom piscu priznaju da ni u jednoj knjizi nije isti, da uvek postoji i ostvaruje sopstveni zahtev – pisati na nov i drugaćiji način, tragati za novim formama i novim izrazom – što rezultira svaki put dobrim i kvalitetnim ostvarenjem. Kao većiti zatočenik promene, Kovač menja prvo bitnu konцепцију naslovne metafore – dok su u »Uvodu...« svi smrtnici bili nebeski zaručnici, u ovim novelama to su samo odabranici. To su oni koje je posetio »andeo smrti« i tom prilikom ih obdario moći dvostrukog gledanja. Junak-narator ove knjige nalazi se u stalnom dodiru sa smrću i to mu pomaže da na nov način opiše ovaj fenomen: »... kao uzbudljivu činjenicu koja nadahnjuje da se sve drugačije sagledava.«²¹ Svet se ne iscrpljuje u racionalnim relacijama, njegova istina je iznad, u metafizičkom.

Sažeto i veoma precizno određenje ove knjige dala je kritičarka Dubravka Opačić-Kostić: Knjigu pripovedaka »Nebeski zaručnici« možda najviše određuje traganje za transcendentnim, kao osnovna, pritajena formula pripovedanja; kroz formu ispovesti i ironičnog relativiziranja onoga što se ispoveda, kroz paradoksalno preobrazavanje stvarnog u nestvarno, istinitog u lažno, i obrnuto – govori se zapravo o omadijanom pripovedaču.²² Ovaj citat nedvosmisleno ukazuje na postmodernističku prirodu novela.

Tematska vezu između ovih priča postoji – to su različite razrade motiva dvojnika: objava nepoznatog, sudbinsko ukazanje, san, čudo, analogija, parabola itd. Tema dvojništva u literaturi korišćena je još od davnina – u antičkoj književnosti, u epohi romantizma otkriva se smisao odbačenih i paralelnih života – kod Hofmana, E. A. Poa, nalazimo je i kod Gogolja i Dostojevskog, a u savremenome dobu kod Borhesa. Znači, Kovač uzima jednu literarnu konvenciju da bi je obradio i oblikovao na sopstveni način. S motivom »drugog ja« Kovač se već pozabavio u »Uvodu u drugi život«, ali tamo teme metafizičkog, natprirodnog i snohvatnog nisu bile primarne. Diferencijacija između »prvog i »drugog ja« nije se udaljavala od literarne igre sem u nekim momentima koje u ovoj knjizi autor razraduje. U »Nebeskim zaručnicima« Kovač nastoji da spoji svakodnevnicu, stvarne iobične događaje sa istostranim, mističnim susretom duša, sa transcendentnim, neobjašnjivim. Ukrštajući stvarnost, realističko, individualno i istorijsko iskustvo sa transcendentnim, pripovedač kao da hoće da nam predoci svu punoču i kompleksnost života.

U Kovačevom delu nema zvanične istorije, ima samo njenih prizora, literarizovanih činjenica. Svi njegovi junaci samo su bezimeni protagonisti istorijskog vrtloga, nemoći da u njemu deluju. Ta njihova zatecenost u vlastitoj sudbini kao da im dodeljuje neke apriorne metafizičke kvalitete i otvara mogućnost oblikovanja simboličke proze oko njih. Ilustrativni primeri za to su likovi iz nivela »Pukotina« i »Trideset treća godina života« koje su uspešne književne varijacije IB sindroma u nas.

Mada se kreću u poznatom prostoru i vremenu Kovačevi junaci su uvek nekako »izglobljeni«, »iščašeni«, »očuđeni«, deluju po diktatu nekih natčulnih principa. Perspektiva pripovedanja je unekoliko »pomerena«, ali nije premeštena u čisto, fantastično okružje.

Metanarativnost i metajezik i dalje su jaki argumenti da Kovačevu prozu uvrstimo u postmodernističku. Žanrovska neopredelenost takođe, jer ove novele deluju i kao prerušeni, fantazmagorični dnevnik. Zagledan u svoju dvojnu egzistenciju pisca, sopstveno »drugo ja«, Kovač se sjajno koristi mimikrijom novelističkog žanra da zakorači neposredno u vlastitu priču.

Dosad smo了解到 Mirkog Kovača posmatrali u svetu svetske postmodernističke poetike i došli do pozitivnih rezultata. Dakle, proza M. Kovača s punim pravom može da nas reprezentuje na inostranoj književnoj sceni kako u pogledu literarne vrednosti tako i po svojim opštим postmodernističkim svojstvima. Međutim, interesantno bi bilo odrediti mesto M. Kovača u srpskom postmodernizmu koji se, prema teoretskim istraživanjima Predraga Palavestre, već uveliko oformio.

Književni kritičar Predrag Palavestra ocenio je postmodernu književnost kao pojavu koja se u svakoj književnosti manifestuje na drugačiji način, određenu mnogim specifičnostima i domaćim prilikama. Srpskom postmodernizmu Palavestra namenjuje pre svega kritički odnos prema stvarnosti, jer ujedno kritičku književnost vidi kao alternativu postmoderatu.

Koliko se Kovač uklapa u odrednice srpskog postmodernizma koje je postavio Palavestra? Te odrednice, specifičnosti i karakteristike su sledeće: »Smisao istorijskog iskustva i semantika mitske tradicije pesničkog jezika, fantazmagoričnost istorijskih i društvenih kretanja, otpor teroru istorije i prevladavanje nacionalne i lične depersonalizacije, zračenje i dejstvo različitih kultura na čoveka izgubljenog u košmaru civilizacije, izmena položaja pripovedača i pomeranje iz makrosistema društvene istorije u mikrosisteme pojedinačnih sudbina, osvajanje zbranjениh područja i nepristupačnih oblasti – to su samo neki aspekti književnosti srpskog postmodernizma.«²³

Čini se da samo roman »Vrata od utroba« može ući u okvire ovih postmodernističkih odrednica. Svojim kašnijim delima (koja smo u ovom radu razmotrili) autor prevaziđa ovde postavljene granice pokazujući time svoju literarnu avangardnost, težnju za inovacijama i prorod u šire književne prostore.

Kovač spada među one naše savremene stvarače koji poslednjih godina razbijaju postojeće mede u većitom traganju za novim, drugaćijim izrazom, formom, tematikom. Njegovu literaturu pre bismo propašli u definiciju srpskog postmodernizma koju je dao Slavko Leovac: »I to što bismo mogli označiti našom postmodernom je u znaku traganja za sintezama (tradicionalnog i modernog, prim. D.M.), počev od Vaska Pope i Branka Miljkovića, preko Borislava Pekića i Danila Kiša, pa do nekih najnovijih pisaca. Najveća su iskušenja postmoderniste: prevelika skepsa i kritičnost, pa onda fragmentarnost i hibridnost. A velike su prednosti u tragalaštvu, u traganju za sintezama, i – u otkrivanju tradicije kao kosmosa a ne samo arhiva i muzeja – prošlosti.«²⁴

Zajedno sa Pekićem, Pavićem, Kišom, Kovač pripada onoj književnoj generaciji od koje s pravom možemo očekivati još mnogo pravih vrednosti stvaranih na oscilatornom putu između iskušenja i tragalaštva.

¹ Andreas Hajsens: »Tokovi postmoderne«, »Treći program«, 1968, br. 69, str. 190

² Sonja Bašić: »Prilog diskusiji o postmodernizmu (i dekonstrukciji)«, »Umjetnost riječi«, Zagreb, 1987, br. 1, str. 83

³ Viktor Žmegan: »Postmoderna i roman«, »Republika«, Zagreb, 1987, br. 7–8, str. 41–42

⁴ Ibid, str. 43

⁵ Intervju sa Davidom Albaharijem, »Književna reč«, br. 331–332, novembar 1988. (razgovor vođen Milovan Marčetić)

⁶ Predrag Palavestra: »Kritička književnost«, Prosveta, Beograd, 1983, str. 291

⁷ Ibid, str. 291

⁸ Milivoj Srebro: »Roman kao postupak«, Matica srpska, Novi Sad, 1985, str. 129–130

⁹ Ibid, str. 129–130

¹⁰ Ibid, str. 131

¹¹ Mirko Kovač: »Vrata od utroba«, BIGZ, Beograd, 1979, str. 9

¹² Ibid, str. 7

¹³ Ibid, str. 336

¹⁴ Mirko Kovač: »Uvod u drugi život«, Prosveta, Beograd, 1983, str. 7

¹⁵ Miroslav Joković: »Poetika prekoračenja – poetika fragmenta«, »Književnost«, 1984, br. 8–9, str. 1483

¹⁶ Ibid, str. 1483

¹⁷ Jovan Delić: »Papirici i »Naknadna ruka«, »Književnost«, Beograd, 1984, br. 11, str. 1956

¹⁸ Ibid, str. 1957

¹⁹ Mirko Kovač: »Uvod u drugi život«, Prosveta, Beograd, 1983, str. 67

²⁰ Snežana Brajović: »Knjiga kao gest«, »Odlomak iz kritičare beležnice«, »Književnost«, Beograd, 1984, br. 8–9, str. 1487

²¹ Mirko Kovač: »Nebeski zaručnici«, BIGZ, Beograd, 1987, str. 5

²² Dubravka Opačić-Kostić: »Paradoks istine i laži«, »Književna kritika«, Beograd, 1988, br. 1, str. 112

²³ Predrag Palavestra: »Kritička književnost«, »Vuk Karadžić«, Beograd, 1983, str. 18

²⁴ Slavko Leovac: »Postmoderna i književna tradicija«, »Odjek«, Sarajevo, 15–31, oktobar 1988, br. 20, str. 9